

Steynhof

Gemeente Den Haag

*Inventariserend veldonderzoek-proefsleuven
en archeologische begeleiding.*

Vondsten en sporen uit het neolithicum.

Afdeling Archeologie

Dienst Stadsbeheer

HAR 1225

Colofon

Onderzoek: Inventariserend veldonderzoek-proefsleuven en archeologische begeleiding.
Vondsten en sporen uit het neolithicum.

Auteur: P.J.A. Stokkel, met een bijdrage van T. Verhoef.

Uitgave: Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer
gemeente Den Haag

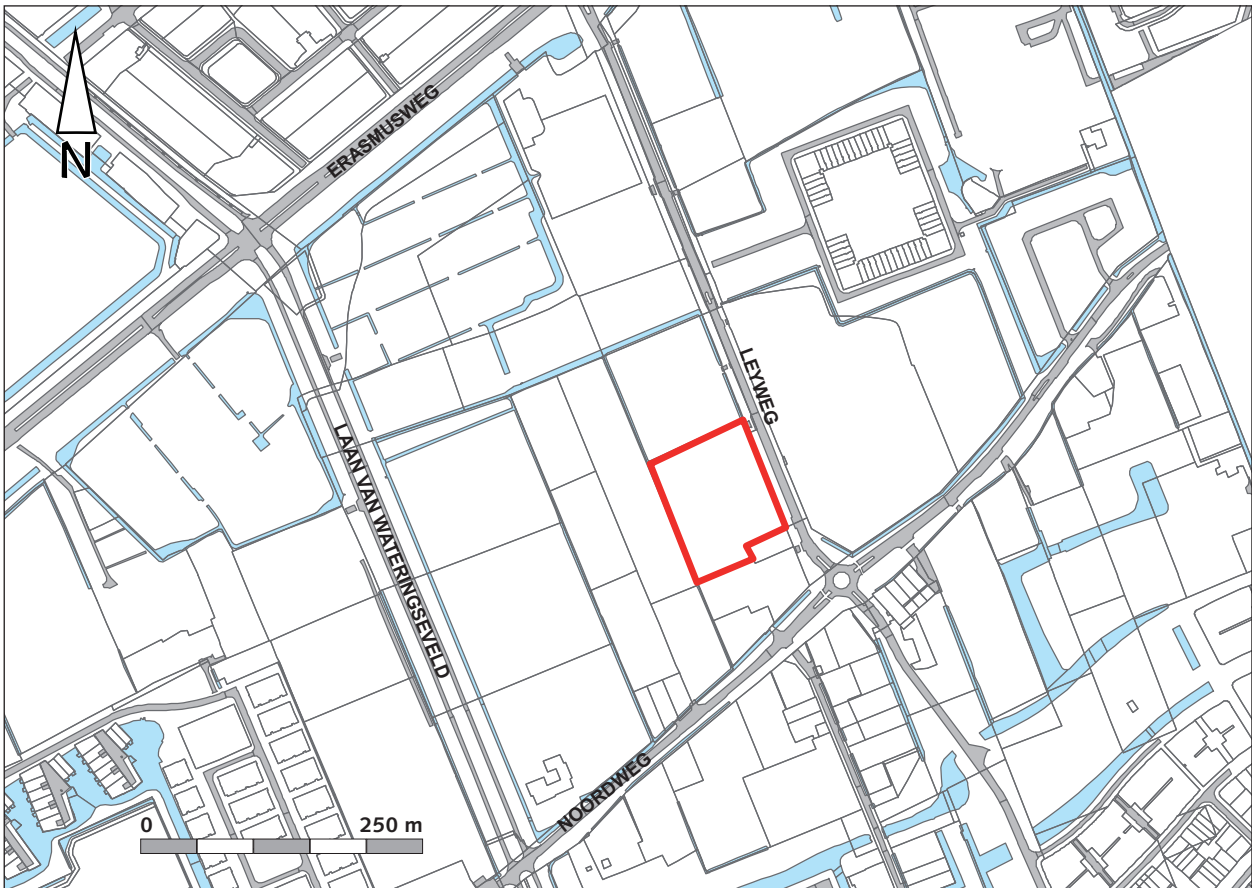
Haagse Archeologische Rapportage nummer 1225

Den Haag, 2012

ISBN: 978-94-6067-137-1

Inhoudsopgave

Samenvatting en administratieve gegevens	5
1 Inleiding	6
1.1 Voorgaand onderzoek	6
1.2 Onderzoeksvragen	7
1.3 Werkwijze	8
2 Geologie en bodemopbouw	11
2.1 Algemeen	11
2.2 Bodemopbouw onderzoeksgebied	12
3 Sporen	15
3.1 Neolithicum	15
3.2 IJzertijd	17
3.3 Romeinse tijd, late middeleeuwen en nieuwe tijd.	17
4 Vondsten	18
4.1 Aardewerk	18
4.2 Steen	19
4.3 Bot	19
5 Conclusie en selectieadvies	20
Literatuur	22
Verantwoording afbeeldingen	22
Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling	23
Bijlage 2: Vondstenlijst	24
Bijlage 3: Determinaties handgevormd aardewerk	26

Afb. 1 Het plangebied op de topografische kaart.

Samenvatting en administratieve gegevens

Administratieve gegevens	
Projectcode	STY12p, STY12o
Gemeente	Den Haag
Toponiem	Steynhof (Anne Frankpark)
OM-nummer	IVO-p: 50105; DO: 52223.
Kaartblad	30D
Coördinaten	W: 79.380 / 450.600; N: 79.465 / 450.635; O: 79.510 / 450.530; Z: 79.425 / 450.495.
Kadastrale aanduiding	GVH38 sectie AX, 3899
Oppervlakte plangebied	Circa 1 ha
NAP-hoogten	Maaiveld circa 0 m NAP
Grondwaterpeil of -trap	-1,50 NAP
Opdrachtgever	Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld (OCWV)
Uitvoerder	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer gemeente Den Haag.
Bevoegd gezag	College van B&W, gemeente Den Haag.
Datum veldwerk	IVO-p: 16 t/m 22 maart 2012; DO: 12 juni 2012.
Datum rapportage	4-12-2012
Autorisatie	E.E.B. Bulten
Beheer en plaats documentatie/vondsten	Afdeling Archeologie Dienst Stadsbeheer gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag

Op de locatie "Steynhof" is een archeologisch proefsleuvenonderzoek en een archeologische begeleiding van een sanering uitgevoerd door de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag. Dit gebeurde in opdracht van de Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld.

Bij deze onderzoeken zijn resten uit het neolithicum, de ijzertijd, de Romeinse tijd en de late middeleeuwen aangetroffen. Alleen de vindplaats uit het neolithicum wordt behoudenswaardig geacht. Van deze vindplaats is een cultuurlaag en één kuil gevonden. Het vondstmateriaal bestaat uit een kleine hoeveelheid aardewerk, vuursteen en bot. Van belang is hier de ensemblewaarde: de vindplaats Steynhof maakt deel uit van een groter neolithisch landschap, waarvan in de nabijheid meerdere vindplaatsen bekend zijn (vindplaatsen Rhijenhof en Wateringse Binnentuinen). Bekende vindplaatsen zoals de Schilp, de Strijp en de Schaapweg in Rijswijk horen ook tot dit neolithische landschap.

1 Inleiding

De Ontwikkelingscombinatie Wateringse Veld (OCWV) wil van de gebieden die zij in ontwikkeling heeft, inzicht hebben in alle mogelijkheden en beperkingen die van toepassing zijn, om een zo transparant mogelijke overdracht te kunnen realiseren. Eén van de beperkingen die van kracht kan zijn, is de aanwezigheid van een archeologische vindplaats in het plangebied. De OCWV heeft als één van de laatste onderdelen van het nieuwbouwproject Wateringse Veld een perceel aan de Leyweg “de Steynhof” (voormalig Anne Frankpark) in voorbereiding (afb. 1).

Op basis van vooronderzoek in de vorm van een bureaustudie¹ en een inventariserend booronderzoek² heeft het bevoegd gezag bepaald dat een waardestellend proefsleuvenonderzoek uitgevoerd moet worden om te bepalen of er een behoudenswaardige vindplaats aanwezig is. Op basis daarvan neemt het bevoegd gezag een besluit of er aan toekomstige ontwikkelingen voorwaarden zullen worden gesteld inzake de archeologische monumentenzorg. Voor het proefsleuvenonderzoek is door het bevoegd gezag een Programma van Eisen (PvE) opgesteld. Het team Uitvoering en Onderzoek van de afdeling Archeologie Den Haag heeft van OCWV opdracht gekregen om het waardestellende onderzoek conform het PvE uit te voeren om zekerheid te krijgen over de beperkingen waarmee toekomstige bouwaanvragen in dit gebied geconfronteerd zullen worden.

In de wijdere omgeving is op meerdere plaatsen archeologisch onderzoek uitgevoerd waarbij archeologische vindplaatsen uit meerdere perioden (neolithicum, ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen) zijn onderzocht. De archeologische verwachting voor dit perceel omvatte al deze perioden.

Tijdens de uitvoering van het proefsleuvenonderzoek³ werd een minerale olievervuiling aangetroffen. In overleg met het bevoegd gezag is besloten om deze vervuiling te saneren onder archeologische begeleiding conform protocol ‘opgraven’ zoals omschreven in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie.⁴ Voor dit onderzoek is een nieuw PvE opgesteld. De resultaten van zowel het proefsleuvenonderzoek als de archeologische begeleiding worden hier gerapporteerd.

1.1 Voorgaand onderzoek

In de nabijheid van de onderzoekslocatie zijn de afgelopen jaren meerdere vindplaatsen ontdekt en onderzocht. Het meest recent een vindplaats direct ten zuiden de Noordweg, op dezelfde strandwal, in de Wateringse Binnentuinen.⁵ Archeologische niveaus uit het neolithicum, de ijzertijd, Romeinse tijd en de late middeleeuwen zijn hier gedocumenteerd. Een andere, langer geleden on-

1 Siemons 2007.

2 Rieffe en Waasdorp 2009.

3 De projectcode voor het proefsleuvenonderzoek is STY12p.

4 De projectcode voor de sanering is STY12o.

5 Onderzoek wordt nu uitgewerkt.

derzochte vindplaats in de directe omgeving is die ter plaatse van de Carry van Bruggenhof.⁶ Daar bevond zich een vindplaats uit de Romeinse tijd en de middeleeuwen. In een bredere landschappelijke context sluiten deze vindplaatsen aan bij de vindplaatsen onderzocht aan de Zevenwoudenlaan (Boezemland),⁷ de Noordhof,⁸ de Strijp, de Schaapweg, de Schilp,⁹ Rhijenhof,¹⁰ en de vindplaatsen in het Hoge Veld en aan de Kwaklaan.¹¹ Een overzicht van alle vindplaatsen in het Wateringse Veld tot 2009 is terug te vinden in Siemons en Lanzing 2009.

Al met al ontstaat er zicht op verschillende cultuurlandschappen uit meerdere perioden, die het gebied aan weerszijden van de Noordweg kenmerken.

1.2 Onderzoeksvragen

In dit rapport zullen alleen de onderzoeksvragen van het inventariserend veldonderzoek-proefsleuven (IVO-p) beantwoord worden. Bij de sanering zijn zo weinig archeologische resten aangetroffen dat deze geen enkele mogelijkheid bieden om de onderzoeksvragen uit het PvE voor het definitieve archeologische onderzoek te beantwoorden.

Het doel van een IVO-p is het vaststellen van de aanwezigheid van een behoudenswaardige archeologische vindplaats. De kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging van de vindplaats moeten worden vastgelegd, zodat het bevoegd gezag aan eventuele ontwikkelingsplannen of vergunningaanvragen gericht voorwaarden kan verbinden in het kader van de archeologische monumentenzorg.

Om dit doel te bereiken zijn door het bevoegd gezag (gemeente Den Haag, afdeling Archeologie, Beleid en Beheer) in een PvE vier onderzoeksvragen opgesteld:

- Is er ter plaatse van het plangebied sprake van archeologische sporen/resten?
- Zo ja, wat is de aard, diepteligging, datering (periode, complextype), omvang en culturele context?
- Wat is de kwaliteit, gaafheid, mate van conservering en representativiteit van de sporen?
- Is er sprake van een behoudenswaardige vindplaats?

Het doel van een archeologische begeleiding onder het KNA-protocol opgraven is het zelfde als die van een reguliere opgraving, namelijk het veiligstellen van de archeologische informatie. Voor dit onderzoek is door het bevoegd gezag een nieuw PvE opgesteld waarin twintig onderzoeksvragen zijn opgenomen. Omdat bij de sanering slechts een klein deel van de vindplaats is onderzocht kunnen deze vragen niet beantwoord worden. Pas wanneer de rest van de vindplaats opgegraven wordt kunnen de onderzoeksvragen beantwoord worden.

6 Onderzoek wordt nu uitgewerkt.

7 Onderzoek wordt nu uitgewerkt.

8 Bulten 2009.

9 Dorenbos en Koot 2010.

10 Onderzoek wordt nu uitgewerkt.

11 Siemons en Lanzing 2009.

1.3 Werkwijze

Van 16 tot en met 22 maart is op dit terrein het proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Op de locatie zijn vijf proefsleuven aangelegd van 20 bij 5 m (afb. 2). In aanvulling hierop is een 10 m lange en 2 m brede sleuf gegraven om werkput 1 en 2 met elkaar te verbinden. Hiertoe is besloten om te onderzoeken hoe de Gantelafzettingen op het duin zijn afgezet. Om de onderkant van de Gantelafzettingen in kaart te brengen zijn in werkput 2 aanvullende boringen gezet.

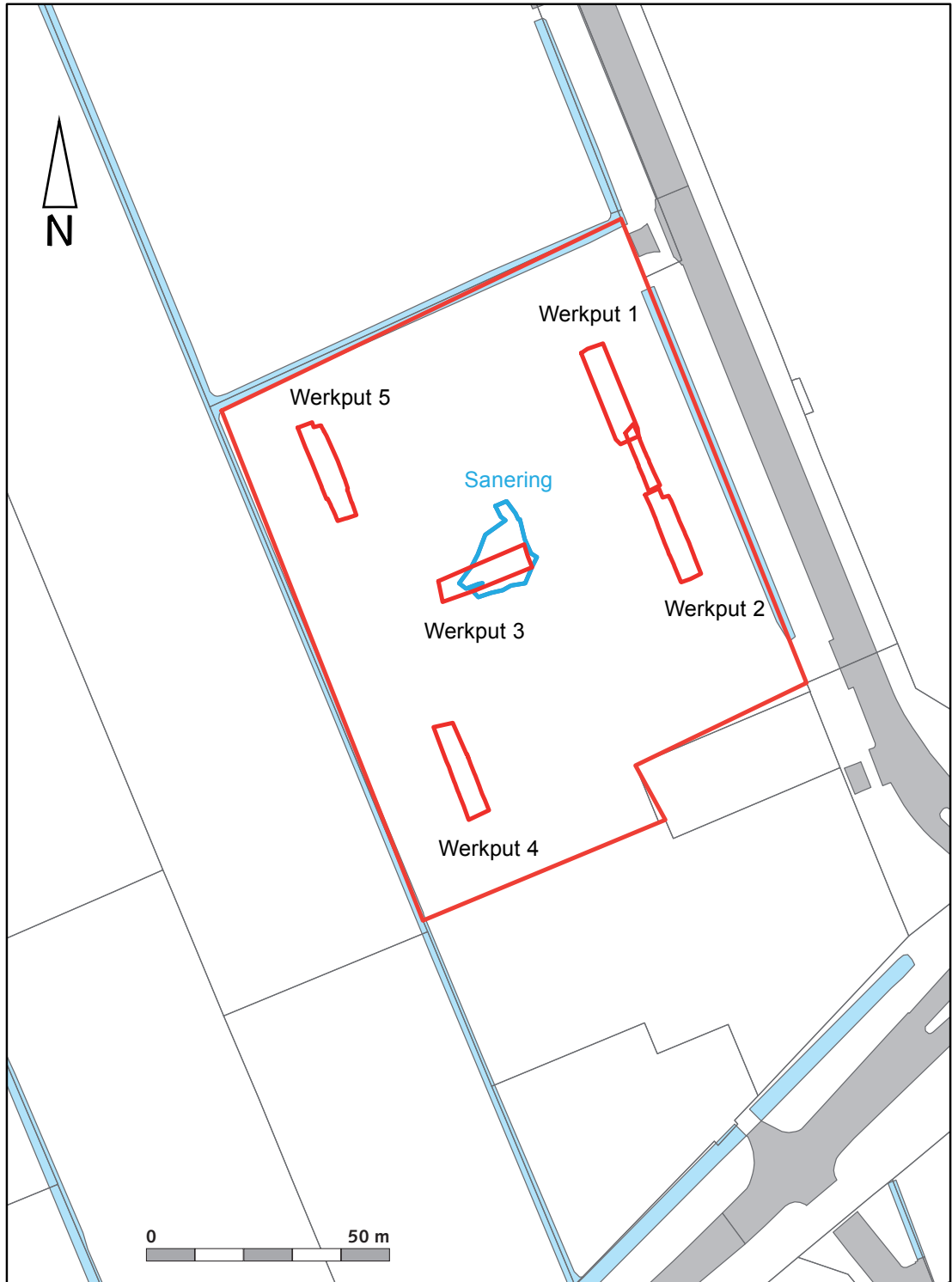
De neolithische laag is onderzocht door middel van kijkgaten op de plaatsen waar deze niet bovenop het duin aanwezig was. Er is geen vlak opengelegd vanwege het grondwater dat ondanks de bronbemaling toch omhoog kwam.

Bij het proefsleuvenonderzoek werd een olievervuiling aangetroffen die vervolgens onder archeologische begeleiding (protocol opgraven) is gesaneerd. Dit onderzoek vond plaats op 12 juni 2012. Het terrein dat bij de sanering ontgraven is, meet ongeveer 150 m².

Bij zowel het proefsleuvenonderzoek als de archeologische begeleiding lag de projectleiding in handen van P. Stokkel. Bij het proefsleuvenonderzoek waren als veldmedewerkers W. Suijkerbuijk en N. Kraal aanwezig. M. Lenoir liep stage op dit project en de veldtechniek lag in handen van D. van Baardewijk. F. Simonis was als vrijwilliger aanwezig bij dit project. B. Gardenier bestuurde de kraan. Bij de archeologische begeleiding waren A. Pavlovic en J. van Zoolingen een halve dag aanwezig. P. Stokkel, N. Kraal, R. van der Mijle Meijer en D. van Baardewijk waren de hele dag aanwezig. De uitwerking van het project is gestart in november 2012. De tekst is geschreven door P. Stokkel afgezien van het stuk over handgevoerd aardewerk. Dat is geschreven door Tim Verhoef. De aardewerkdeterminaties zijn gedaan door A. Pavlovic en T. Verhoef. Het vuursteen en bot is bekeken door E. Bulten.

Het rapport is als volgt ingedeeld:

Na deze inleiding zal de geologie en de bodemopbouw op de onderzoekslocatie besproken worden. Vervolgens worden de sporen en structuren per periode behandeld. In hoofdstuk 4 worden de vondsten besproken en tenslotte wordt in hoofdstuk 5 de conclusie en het selectieadvies gegeven.

Afb. 2 Het puttenplan.

2 Geologie en bodemopbouw

2.1 Algemeen

In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen wordt het landschap beheerst door het duingebied met strandwallen en strandvlaktes, terwijl het zuiden van de regio deel uitmaakt van het zuidwestelijke zeekeigebied.¹² Een kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen. Rond 4000 v. Chr. bereikte de zee in dit gebied haar grootste uitbreiding. De kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het huidige Wateringse Veld. Als een strandwal hoog genoeg was geworden, kwam duinvorming op gang, de zogenaamde Oude Duinen of Laag van Voorburg.¹³

In een periode van ongeveer 2000 jaar verlegde de kustlijn zich door de vorming van nieuwe strandwallen naar het westen toe. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager gelegen strandvlaktes direct ten zuiden van de strandwal van Den Haag, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer).

Omstreeks 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering, waardoor grote moerassen ontstonden. In deze moerassen werd veen gevormd; het zogenaamde Hollandveen. In de loop van het eerste millennium v. Chr. was uiteindelijk het hele gebied bedekt met veen, afgezien van de hoogste delen van de strandwallen. Plaatselijk was dit pakket zelfs enkele meters dik.

Rond 500 v. Chr. vond een enorme inbraak van de zee plaats waardoor een getijdengebied ontstond in de zuidelijke regio. De grootste getijdengeul kennen we als 'de Gantel' en erodeerde het uitgestrekte veenpakket. Vanuit de Gantel werden bovendien kleiige sedimenten afgezet die nog steeds het zuidwestelijke deel van Den Haag domineren (Gantellaag). Vanaf het begin van de jaartelling kwam er een einde aan de invloed van de Gantel en stopte de sedimentatie.

In het eerste millennium vonden geen grote ontwikkelingen plaats; de afwatering van de Gantel verslechterde, waardoor er ten zuidwesten van Den Haag opnieuw veenvorming op gang kwam. In de late middeleeuwen werd het kustgebied geteisterd door grote stormvloed, waarvan de Sint Elizabethsvloed uit 1421 de bekendste is. Voor Den Haag waren de gevolgen tweeledig. Allereerst werd de Gantel opnieuw opengebroken en werden er vooral in het Westland nieuwe sedimenten afgezet (Laag van Poeldijk). Ten tweede werd door de hernieuwde activiteit van de zee een groot deel van de meest westelijke strandwal weggeslagen. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het verder transporteerde. Het gevolg was dat de kustlijn in zuidoostelijke richting verschoof, en het oude landschap door verstuiwingen met een dikpakket zand overdekt raakte. Dit proces vond plaats over een periode van meerdere eeuwen. De reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.¹⁴

12 Berendsen 2005.

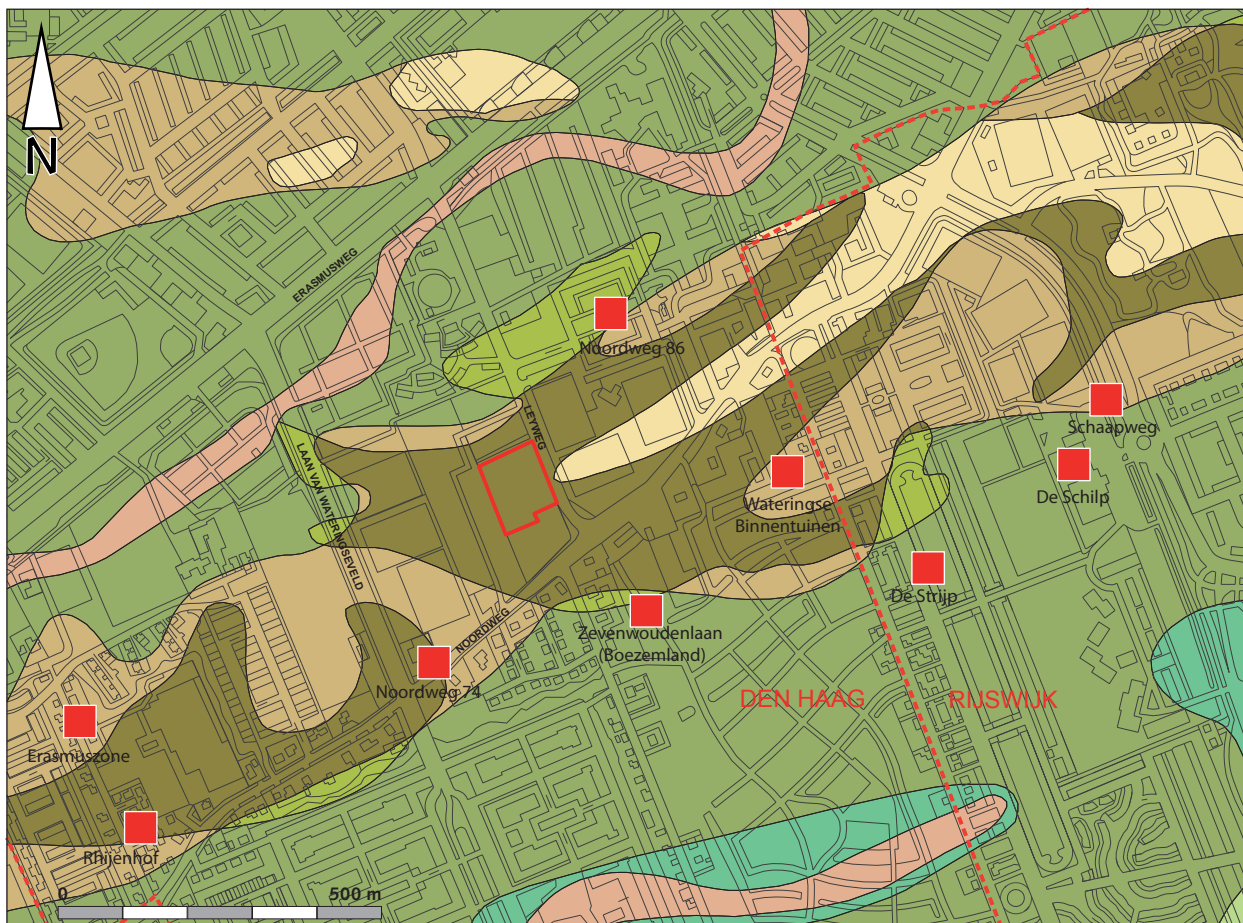
13 In bijlage 1 bevindt zich een tabel waar de archeologische perioden zijn gekoppeld aan de in de tekst genoemde geologische laagpakketten.

14 Van Veen en Waasdorp 2000; Vos e.a. 2007.

2.2 Bodemopbouw onderzoeksgebied

Het plangebied ligt op de oudste strandwal van Den Haag (afb. 3). In het plangebied is een duintop aanwezig die na de inbraak van de Gantel is verdrongen en als gevolg daarvan afgedekt met kleiige Gantelafzettingen (afb. 4).

Op de top van het duin, tussen de Gantelklei en het duinzand was op de flanken van het duin een dun bodempje aanwezig dat drie zeer slecht geconserveerde ijertijdscherfjes heeft opgeleverd. In het duin ligt een bodem waarin neolithisch vondstmateriaal is aangetroffen.

plangebied

vindplaats

Geologie:

- Laagpakket van Walcheren op Hollandveen op Laagpakket van Wormer en/of laag van Rijswijk, en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk minder diep liggen dan 5 m -NAP
- Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Ypenburg, op Laag van Rijswijk of Laagpakket van Wormer
- Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Voorburg, op Laag van Rijswijk
- Laagpakket van Walcheren, op Laag van Voorburg
- Laagpakket van Walcheren, op Laag van Rijswijk en / of Laagpakket van Wormer
- Laagpakket van Walcheren, waar de Gantel Laag (geulafzettingen) zich diep ingesneden heeft in de onderliggende afzettingen
- Laag van Voorburg, met eventueel een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2 m

Afb. 3 Een uitsnede van de geologische kaart met het plangebied.

Afb. 4 Foto van het duinzand waarop aan de noordzijde Gantelklei ligt.

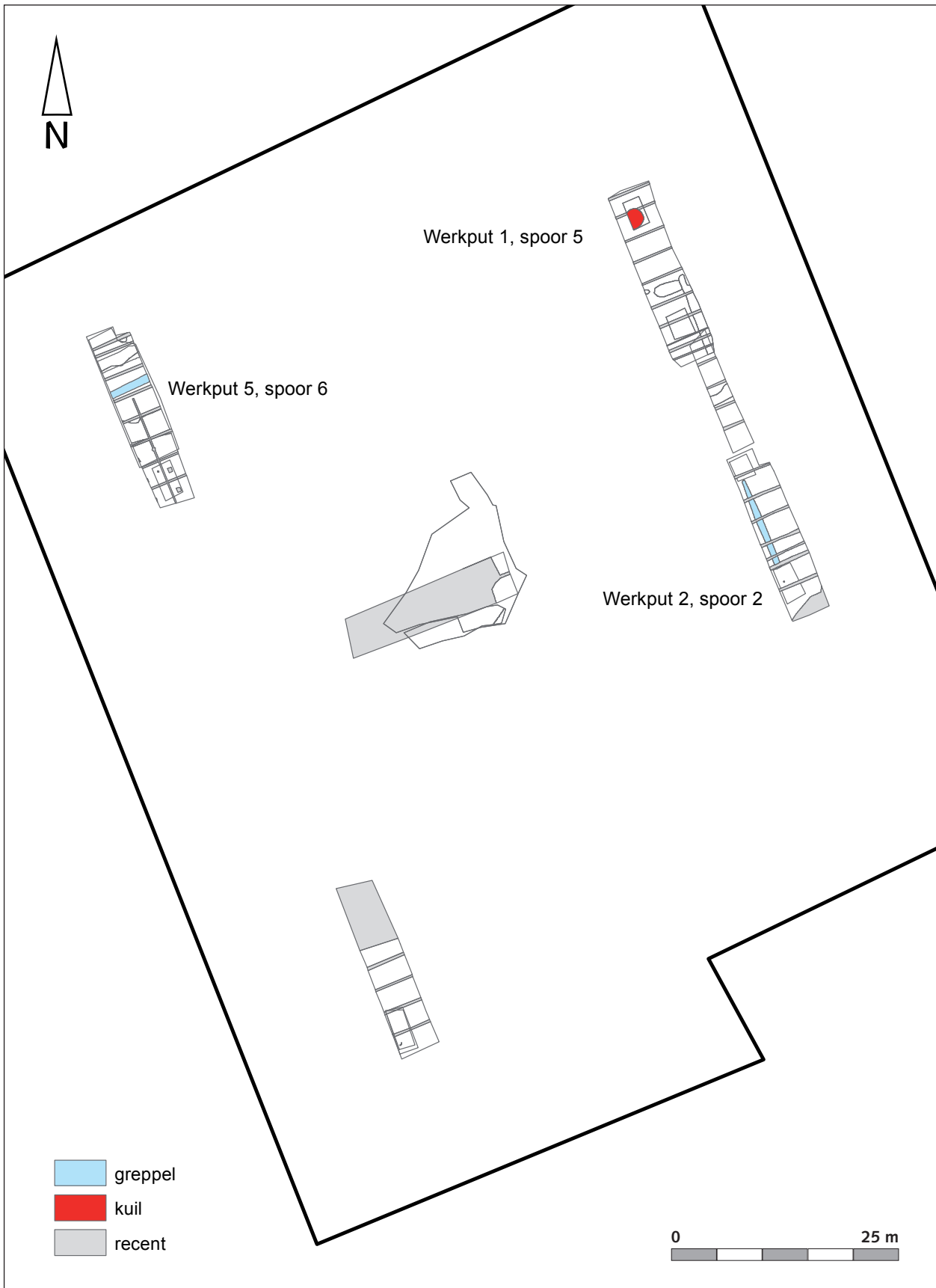
De ondergrond in het plangebied kan in twee gebieden worden onderverdeeld:

In het centrum en het noordoosten van het plangebied (ter plaatse van de sanering en de proefsleuven 3, 1 en het zuiden van werkput 5) ligt de top en de "hoge" flanken van het duin. De bodem ziet er hier als volgt uit:

- 0,60 + tot 0,20 m - NAP: ophogingslaag
- -0,20 tot 0,40 m - NAP: recente bouwvoor
- -0,40 tot 1,00 m - NAP: geel grijs zwak siltige zandlaag, oud duinzand. In dit pakket duinzand ligt in werkput 5 een neolithische vondstlaag op 0,60 tot 0,80 m - NAP. In het noordwesten van het plangebied ligt de neolithische vondstlaag op 1,70 tot 2,00 m - NAP. In het zuiden van werkput 5 ligt deze vondstlaag op 0,80 tot 1,00 m - NAP.

Op de lagere flanken van dit duin ziet de ondergrond er anders uit.

- 0,60 + tot 0,20 m - NAP: ophogingslaag
- 0,20 tot 0,40 m - NAP: recente verstoring
- 0,40 tot 1,00/1,40 m - NAP: blauwe matig siltige klei, Gantelafzettingen.
- 1,00/1,40 m tot 2,50 m - NAP: geel grijs zwak siltige zandlaag, oud duinzand. Op een aantal plaatsen is tussen de klei en het zand een veenlaag aanwezig.

Afb. 5 Alle sporenkaart.

3 Sporen

Op de onderzoekslocatie zijn slechts drie sporen aangetroffen en twee bodems met archeologische indicatoren (afb. 5). Hieronder zullen de sporen per periode besproken worden.

3.1 Neolithicum

Cultuurlaag

In werkput 1 is bij het verdiepen van vlak 1 een restant van een grijze bodem aangetroffen waarin vondsten en een kuil uit het neolithicum (Vlaardingencultuur) werden aangetroffen. De laag stijgt in zuidelijke richting en was in werkput 3 al op 0,60 m - NAP zichtbaar. Richting het westen stijgt deze laag ook en in werkput 5 lag deze laag op 0,80 m - NAP. De hoeveelheid vondstmateriaal is in werkput 3 het grootst, veertien scherven en drie vuursteentjes.¹⁵ Deze vondstspreading doet vermoeden dat op de top van het duin een nederzetting aanwezig was en dat de flanken ruimte boden voor waterkuilen. De Vlaardingenslaag dagzoomt op de top van de strandwal in recentere lagen omdat er op de top van de strandwal bijmenging is met inheems-Romeins aardewerk (vier stuks).¹⁶ In de sleuven ten zuidoosten van werkput 3 is de Vlaardingenslaag niet meer aangetroffen. Mogelijk heeft de Gantel hier de laag opgeruimd. In dat geval zou alleen de noordwestelijke flank van de strandwal nog intact zijn.

De verwachting voor de saneringsbegeleiding was hoog. Deze lag namelijk op het hoogste deel van de strandwal. Tijdens de sanering werd echter bijna niets gevonden. Slechts in één hoek van het gebied werden vondsten gedaan in een vrijwel onzichtbare bodem. De vondsten bestonden uit een Vlaardingensrandfragment, een vuursteentje¹⁷, een fragment inheems-Romeins aardewerk¹⁸ en een stuk baksteen.¹⁹ Deze laatste vondsten zijn wederom een aanwijzing dat op de top van de strandwal de Vlaardingenslaag samengaat in het recentere maaiveld uit de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Aan de noordwestkant van het plangebied is de neolithische laag van de bovenste lagen gescheiden door een pakket stuifzand. Hier heeft deze verstoring niet plaatsgevonden. De top van het duin moet zijn verstoord door natuurlijke processen als winderosie. Daardoor was op de top van het duin het afdekkende zandpakket niet aanwezig of heel dun, waardoor bij activiteiten in latere periodes de Vlaardingenslaag is opgenomen in de toenmalige leeflaag. Ook recente werkzaamheden konden zo de Vlaardingensbodem verstoren. De hoge verwachting van de top van het duin is dus naar beneden bijgesteld en bij een eventueel vervolgonderzoek zal vooral de flank van het duin de hoogste kans geven op een intact begraven neolithisch landschap.

15 STY12p, vondstnummer 7 en 12.

16 STY12p, vondstnummer 12.

17 STY12o, vondstnummer 1.

18 STY12o, vondstnummer 2.

19 STY12o, vondstnummer 1.

Afb. 6 Foto van de neolithische kuil.

Kuil

Hoewel een zeer klein deel van het vlak is onderzocht is in werkput 1 toch een groot, rond spoor (spoornummer 5) aangetroffen (afb. 6). Dit spoor had een diameter van 2,10 m en lag op 1,80 m - NAP. Het spoor had een donkere vulling en was in een latere fase met schoon duinzand dichtgestoven. In dit spoor is een vuurstenen schrabber gevonden.²⁰ In dit spoor zijn ook twee fragmenten aardewerk aangetroffen die op basis van magering uit de Vlaardingenperiode moeten dateren. Deze datering is ook stratigrafisch gezien aannemelijk.

Soortgelijke kuilen zijn ook aangetroffen bij het archeologische onderzoek in de Wateringse Binnentuinen.²¹ Omdat het grondwater ondanks de bronbemaling toch omhoog kwam, hebben we er voor gekozen het spoor niet te couperen.

²⁰ STY12p, vondstnummer 11.

²¹ Persoonlijke waarneming.

3.2 IJzertijd

Onder het restant van de Gantelklei was op enkele plaatsen een restant van een bodem zichtbaar die in de ijzertijd gedateerd moet worden. In deze laag zijn in totaal twee fragmenten aardewerk gevonden.²² Er zijn geen sporen aangetroffen uit deze periode. De vindplaats is in latere periodes zwaar aangetast, mogelijk toen de Gantel het duin overspoelde. Gezien de geringe vondstdichtheid en het ontbreken van sporen mogelijk vanwege een zware verstoring is deze vindplaats als niet behoudenswaardig beoordeeld.

3.3 Romeinse tijd, late middeleeuwen en nieuwe tijd.

De top van de Gantelafzettingen waren vanaf de Romeinse tijd geschikt voor menselijke bewoning. Helaas is op het onderzoeksgebied de top van de kleilaag ernstig verstoord. In de verstoorde laag zijn wel enkele vondsten aangetroffen die duiden op menselijke aanwezigheid in deze periodes. Uit de late middeleeuwen zijn twee sporen aangetroffen. Beide sporen waren onderkanten van greppels (werkput 2, spoor 2 en werkput 5, spoor 6). In werkput 2 lag direct onder de verstoring een min of meer noord-zuid georiënteerde greppel op een diepte van 0,70 m - NAP. De greppel was nog 55 cm diep. In werkput 5 lag een greppel met een oriëntatie die haaks op die van de greppel in werkput 2. Dit is bovendien de oriëntatie van de huidige verkaveling. Dit spoor werd ook zichtbaar op een diepte van 0,40 m - NAP. Deze greppel was nog 52 cm diep.

De datering van de middeleeuwse verkaveling is problematisch. De vroegste vormen middeleeuws aardewerk dateren op zijn vroegst uit de 10de/11de eeuw (Paffrath, Pingsdorf) en de overige scherven dateren tot in de 19de eeuw (steengoed, roodbakkend aardewerk, pijpenkop). Uit de greppels zijn slechts twee zeer kleine fragmenten roodbakkend aardewerk en baksteen afkomstig.²³ Vermoedelijk was het gebied na de Romeinse tijd verlaten en werd in de 10de/11de eeuw hernieuwde interesse in het gebied getoond. In deze periode werd dit gebied opnieuw ontgonnen.²⁴ Concluderend kan gesteld worden dat er nog resten van een laatmiddeleeuwse of nieuwe tijdse verkaveling aanwezig zijn, een verkaveling die overeenkomt met de huidige verkaveling. De vondsten uit de Romeinse tijd betreffen waarschijnlijk strooivondsten. Van deze periode zijn geen sporen aangetroffen.

Gezien de beperkte hoeveelheid en kwaliteit van de sporen en vondsten uit deze periode zijn de archeologische resten uit deze periode als niet behoudenswaardig beoordeeld.

22 STY12p, vondstnummer 21.

23 STY12p, vondstnummer 6 en 22.

24 Siemons 2007, p. 12.

4 Vondsten

Bij het onderzoek is een kleine hoeveelheid vondstmateriaal aangetroffen (Bijlage 2). Hieronder zullen de vondsten kort besproken worden.

4.1 Aardewerk

Gedraaid

Het proefsleuvenonderzoek heeft 25 scherven gedraaid aardewerk opgeleverd. Vrijwel al het gedraaide aardewerk is gevonden bij het aanleggen van het bovenste vlak. Slechts twee scherven komen uit laatmiddeleeuwse of nieuwe tijdse greppels. Opvallend is dat er geen gedraaid Romeins materiaal aangetroffen is, terwijl er wel inheems-Romeins aardewerk is gevonden.

Al het gedraaid aardewerk dateert vanaf de late middeleeuwen. De oudste scherven betreffen één scherf Paffrath en één scherf Pingsdorf.²⁵ Het overige materiaal is roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed en er is één basis van een pijpenkop gevonden. Deze vondsten tonen aan dat er in de middeleeuwen op zijn vroegst menselijke activiteiten plaatsvinden vanaf de 10de/11de eeuw en dat deze tot in de nieuwe tijd doorlopen.

Handgevormd

Het aardewerk van de proefsleuven bestaat uit 42 scherven, waarvan acht van tevoren zijn afgeschreven als gruis, 25 als gedraaid en één als pijpenkop. De overgebleven stukken aardewerk dateren voor het grootste deel binnen de Vlaardingenperiode (Bijlage 3). Deze datering is gebaseerd op het gebruik van grote delen gebroken kwarts als magering, in combinatie met potgruis en in combinatie met de bakkleur. Een verdere versiering in de vorm van een knobbel, één van de weinige versieringsmethoden tijdens de Vlaardingenperiode, duidt ook op een Vlaardingendatering (afb. 7). Twee scherven gemagerd met grote delen potgruis vallen buiten deze datering en zullen waarschijnlijk in de ijzertijd gedateerd moeten worden. Vondstnummer 12 was opvallend binnen het aardewerk uit de proefsleuven. Dit komt omdat een aantal scherven op het eerste gezicht aandeden als Vlaardingenaardewerk maar bij nadere inspectie toch Romeins bleken te zijn. Uit dit vondstnummer komt ook het eerder genoemde knobbeloor.

Het aardewerk dat bij de sanering is aangetroffen bestaat uit drie scherven waarvan één kan worden afgeschreven als gruis. De tweede scherf dateert in de Romeinse tijd en is hier niet verder beschreven. De derde scherf is een rand, verschaald met grote delen gebroken kwarts en potgruis. De rand komt van een driedelige pot en is rond van vorm. De scherf is donker gekleurd van binnen en licht van buiten. De magering en de vorm duiden waarschijnlijk op een datering in de Vlaardingenperiode maar omdat het om één enkele scherf gaat is dit niet met zekerheid te zeggen.

²⁵ STY12p, vondstnummer 4 en 5.

(vergroting foto's: 1,5 x ware grootte)

Afb. 7 Zij- en vooraanzicht van de scherf met het knobbeloor.

Afb. 8 Dorsale en ventrale zijde van de schrabber uit vondstnummer 12.

Afb. 9 Dorsale en ventrale zijde van het bijlfragment uit vondstnummer 1.

4.2 Steen

Bij de onderzoeken op de Steynhof zijn zes stuks steen aangetroffen. Eén stuk natuursteen is afgeschreven als recent²⁶ en het overige steen is uitsluitend vuursteen. In vondstnummer 11 is een kleine vuurstenen schrabber verzameld. Uit vondstnummer 12 is een schrabber (afb. 8) en een vuursteensplinter afkomstig. Op de splinter was nog een restant van de cortex aanwezig. De afslag die uit vondstnummer 7 afkomstig is, heeft ook cortex aan één zijde.

Bij de sanering is slechts één afslag gevonden. Eén facet op deze afslag is gepolijst wat doet vermoeden dat het een bijlfragment betreft (afb. 9).²⁷ Alle vuursteenvondsten kunnen in het neolithicum gedateerd worden.

4.3 Bot

Bij de onderzoeken op de Steynhof zijn achttien stuks bot aangetroffen en een stuk schelp. Het materiaal is sterk gefragmenteerd. Vrijwel al het bot is afkomstig uit de bouwvoor. Slechts enkele fragmenten bot zijn in een neolithische context aangetroffen.²⁸ Ook deze botten zijn sterk verweerd en zijn afkomstig van een middelgroot of groot zoogdier.

²⁶ STY12p, vondstnummer 21.

²⁷ STY12o, vondstnummer 1.

²⁸ Vondstnummer 8.

5 Conclusie en selectieadvies

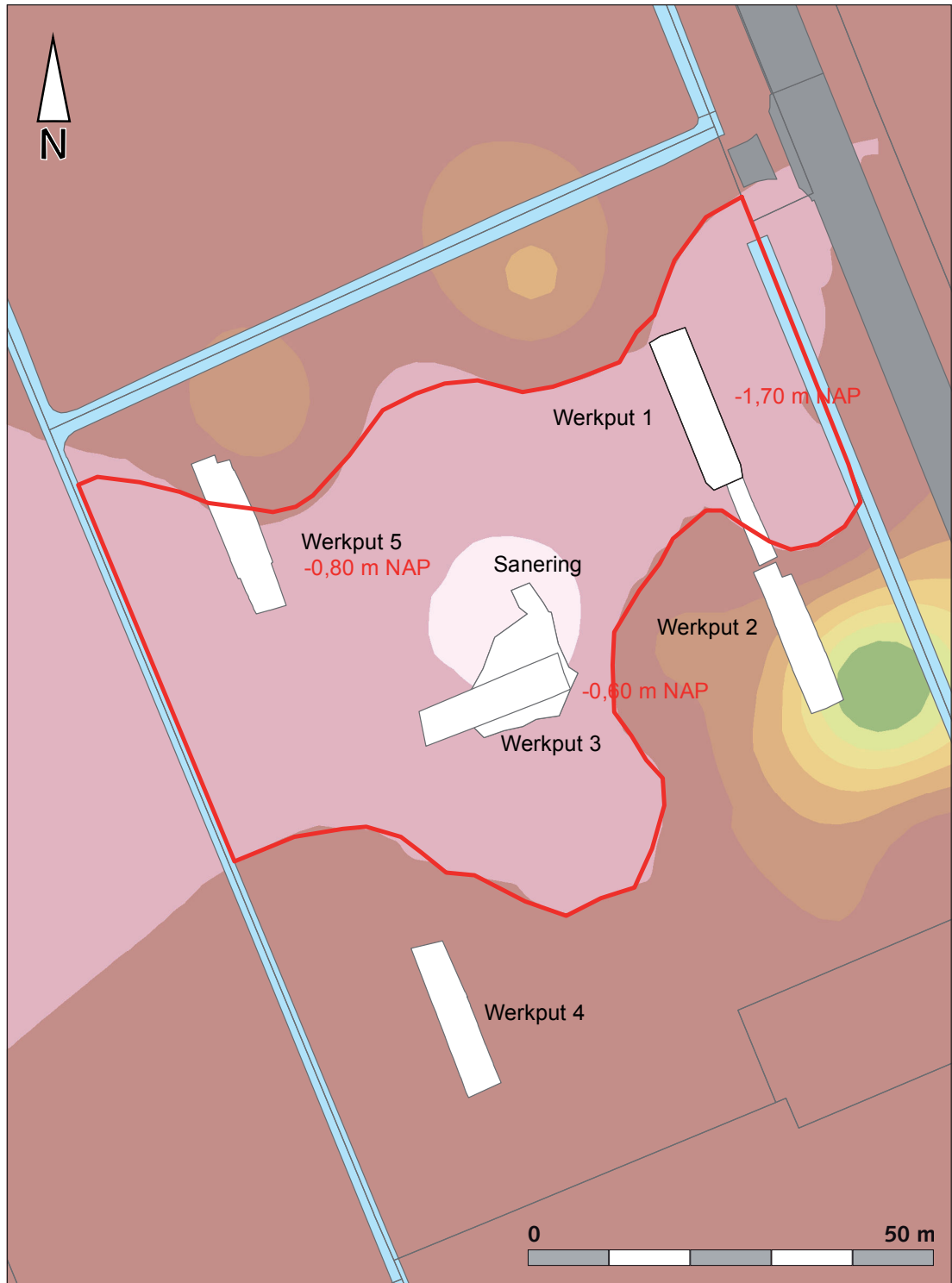
Op de onderzoekslocatie Steynhof zijn archeologische resten uit het neolithicum, de ijzertijd en de late middeleeuwen en/of nieuwe tijd aangetroffen. Alleen de neolithische resten zijn behoudenswaardig (afb. 10). De hoogte waarop de vondstlaag is aangetroffen varieert tussen -0,60 m + NAP en 1,70 m - NAP; dat geeft aan dat het onderliggende duin behoorlijke hoogteverschillen kent. Bij de saneringsbegeleiding is duidelijk geworden dat op de top van het duin de het neolithische maaiveld zo hoog lag dat deze opgenomen is in een recenter maaiveld. Op de top van het duin zijn daarom geen archeologische resten waargenomen. Aan de zuidzijde van het onderzoeksgebied is de neolithische bodem ook niet aangetroffen. Mogelijk heeft de hier aanwezige Gantelgeul deze laag opgeruimd.

De vindplaats op Steynhof heeft grote overeenkomsten met de vindplaats Wateringse Binnentuinen die ongeveer 300 m naar het zuidoosten ligt. Beide vindplaatsen dateren uit de Vlaardingencultuur en ze liggen op dezelfde strandwal. De kuil die op de Steynhof is aangetroffen lijkt sterk op de grote kuilen die direct naast de nederzetting op de Wateringse Binnentuinen zijn gevonden. Het landschap waarin de vindplaats Wateringse Binnentuinen ligt, kan in noordoostelijke richting worden gevolgd richting Rijswijk, met Vlaardingenvindplaatsen als Schaapweg, de Schilp en de Strijp. Een andere nabijgelegen neolithische vindplaats "Rhijenhof" ligt ongeveer 700 m naar het zuidwesten.

Samengevat kan gesteld worden dat de vindplaats op de Steynhof deel uitmaakte van een laatneolithisch landschap dat zich over de strandwal van Rijswijk uitstrekt. Op bepaalde plekken werd gewoond (Wateringse Binnentuinen), terwijl andere plaatsen mogelijk een meer rituele functie hadden (Rhijenhof). Wat de rol van de Steynhof binnen dit landschap was zal door verder onderzoek uitgezocht moeten worden.

Selectieadvies

Op de onderzoekslocatie ligt een behoudenswaardige neolithische vindplaats. Deze vindplaats is voor een klein deel opgegraven bij de archeologische begeleiding van de sanering. Het restant van de vindplaats dient *in situ* te worden behouden. Indien dit niet mogelijk blijkt moet de informatie van de vindplaats door middel van een archeologische opgraving worden veiliggesteld.

Vindplaats Vlaardingencultuur -0,80 m NAP Hoogte van de vloeringlaag

topduin

<ul style="list-style-type: none"> -5,5 tot -5 m NAP -5 tot -4 m NAP -4 tot -3,5 m NAP -3,5 tot -3 m NAP -3 tot -2,5 m NAP 	<ul style="list-style-type: none"> -2,5 tot -2 m NAP -2 tot -1,5 m NAP -1,5 tot -0,9 m NAP -0,9 tot -0,35 m NAP -0,35 tot 0,2 m NAP
---	--

Afb. 10 Hoogtelijnenkaart van de top van het duin met daarop de contour van de verwachte vindplaats.

Literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. (Fysische geografie van Nederland). Assen.
- Bulten, E.E.B., 2009, *Inventariserend Veldonderzoek-proefsleuven op de Noordhof in het Wateringse Veld, gemeente Den Haag*. (Rapport 0924). Den Haag.
- Dorenbos, O., en H. Koot, 2010, 'Wonen bij de kust. Vlaardingse bewoners van de strandwal' in: *Westerheem special 2. Vlaardingse-cultuur*. p. 96-113.
- Rieffe, E.C., en J.A. Waasdorp, 2010, *Erasmusveld, gemeente Den Haag. Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapport 1001). Den Haag.
- Siemons, H., 2007, Erasmusveld. Bureauonderzoek archeologische waarden. (Rapport 0717). Den Haag.
- Siemons, H, en J.J. Lansing (red.), 2009, *Bewoningssporen uit de Romeinse tijd in het Wateringse Veld, Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 11). Den Haag.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*, Den Haag.

Verantwoording afbeeldingen

- Afb. 1 Het plangebied op de topografische kaart (Gemeente Den Haag).
- Afb. 2 Het puttenplan (Gemeente Den Haag).
- Afb. 3 Een uitsnede van de geologische kaart met het plangebied (Gemeente Den Haag).
- Afb. 4 Foto van het duinzand waarop aan de noordzijde Gantelklei ligt (Gemeente Den Haag).
- Afb. 5 Alle sporenkaart (Gemeente Den Haag).
- Afb. 6 Foto van de neolithische kuil (Gemeente Den Haag).
- Afb. 7 Zij- en vooraanzicht van de scherf met het knobbeoor (Gemeente Den Haag).
- Afb. 8 Dorsale en ventrale zijde van de schrabber uit vondstnummer 12 (Gemeente Den Haag).
- Afb. 9 Dorsale en ventrale zijde van het bijlfragment uit vondstnummer 1 (Gemeente Den Haag).
- Afb. 10 Hoogtelijnenkaart van de top van het duin met daarop de contour van de verwachte vindplaats (Gemeente Den Haag).

Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling

Archeologische perioden	Jaren v/n Chr.	Laageenheden	
		Duin- en strandzanden	Mariene getijdenafzettingen
Moderne tijd	2000	A	
	1500		
Middeleeuwen	Laat	B	E
	Vol		
	1000		
	Vroeg	C	F/G
	500		
Romeinse tijd	0	D	
	500		
IJzertijd	Laat	D	
	Midden		
	500		
	Vroeg	D	
	1000		
Bronstijd	Laat	D	
	Midden		
	1500		
	Vroeg	D	
	2000		
Neolithicum	Laat	D	J/K
	Midden		
	2500		
	3000		
	3500		
	4000		
	4500		
	Vroeg	D	J/K
	5000		
Mesolithicum	Laat	D	J/K
	Midden		
	6000		
	7000		
	Vroeg	D	J/K
	8000		
	9500		
Laat-Paleolithicum	11750		

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)

Bijlage 2: Vondstenlijst

vondstnummer	put	vlak	spoor	spoor aard	categorie	subcategorie	aantal	gewicht	beschrijving	datering
STY12p.000001	1	1	0	laag	aardewerk	aardewerk middeleeuwen, nieuwe tijd	1	2		late middeleeuwen
STY12p.000002	1	1	0	laag	aardewerk	baksteen	1	6		
STY12p.000003	2	1	1	laag	dierlijk bot	Bot varken, runderkies	4	79		
STY12p.000003	2	1	1	laag	metaal		2	21	recent	recent
STY12p.000004	2	1	1	laag	dierlijk bot	indet	3	4		
STY12p.000004	2	1	1	laag	metaal	metaal	2	9	recent	recent
STY12p.000004	2	1	1	laag	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	1	2	Paffrath (vanaf 11e eeuw)	late middeleeuwen
STY12p.000005	2	1	1	laag	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	3	9	Pingsdorf (vanaf 10e eeuw), witbakkend	late middeleeuwen-Nieuwe Tijd
STY12p.000005	2	1	1	laag	aardewerk	handgevormd	1	4		romeins?
STY12p.000005	2	1	1	laag	aardewerk	baksteen	1	63		
STY12p.000005	2	1	1	laag	dierlijk bot	dierlijk	4	10	tand, kies (rund?)	
STY12p.000006	2	1	2	greppel	aardewerk	baksteen	3	110		late middeleeuwen
STY12p.000006	2	1	2	greppel	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	1	1	roodbakkend met glazuurspetters (vanaf 1250)	late middeleeuwen
STY12p.000006	2	1	2	greppel	dierlijk bot	indet	1	1		vlaardingen
STY12p.000007	3	1	1	laag	aardewerk	handgevormd	4	28		vlaardingen
STY12p.000007	3	1	1	laag	steen	vuursteen	1	1	afslag met cortex	vlaardingen
STY12p.000008	1	2	5	kuil	dierlijk bot	groot zoogdier	5	8		
STY12p.000008	1	2	5	kuil	aardewerk	handgevormd	2	1	gruis	vlaardingen
STY12p.000011	1	2	5	kuil	steen	vuursteen	1	1	schrabber	vlaardingen
STY12p.000012	3	1	1	laag	aardewerk	handgevormd	14	98	scherf met knobbeloor, bodem	romeinsvlaardingen
STY12p.000012	3	1	1	laag	steen	vuursteen	2	9	schrabber en afslag	vlaardingen
STY12p.000012	3	1	1	laag	schelp		1	0,1		
STY12p.000013	4	1	1	laag	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	3	15	pijpenkop, voet steengoedkan (15e eeuw)	late middeleeuwen
STY12p.000014	4	2	35	laag	hout				Niet bewerkt	
STY12p.000015	4	2	34	laag	hout				Niet bewerkt	
STY12p.000016	4	2	33	laag	hout				Niet bewerkt	
STY12p.000017	4	2	32	laag	hout				Niet bewerkt	
STY12p.000018	4	2	31	laag	hout				Niet bewerkt	
STY12p.000019	6	1	2	laag	aardewerk	handgevormd	3	3	prehistorisch gruis	vlaardingen-ijzertijd
STY12p.000019	6	1	2	laag	dierlijk bot	indet	1	0,1		
STY12p.000020	5	1	1	laag	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	2	7	roodbakkend, steengoed (15e eeuw)	late middeleeuwen
STY12p.000021	5	1	1	laag	aardewerk	handgevormd	2	12	ijzertijd	ijzertijd
STY12p.000021	5	1	1	laag	steen	natuursteen	1	6	recent	recent

vondstnummer	put	vlak	spoor	spoor aard	categorie	subcategorie	aantal	gewicht	beschrijving	datering
STY12p.000022	5	1	6	greppel	aardewerk	middeleeuwen, nieuwe tijd	1	0,1	roodbakkend	late middeleeuwen
STY12p.000023	5	2	904	laag	aardewerk	handgevormd	1	5	vlaardingen?	vlaardingen
STY12o.000001	500	11	100	laag	aardewerk	baksteen	1	41		
STY12o.000001	500	11	100	laag	steen	vuursteen	1	1	bijlfragment?	vlaardingen
STY12o.000001	500	11	100	laag	aardewerk	handgevormd	1	1	gruis	prehistorisch
STY12o.000002	500	11	100	laag	aardewerk	handgevormd	1	15	rand	vlaardingen
STY12o.000003	1	1	1	laag	aardewerk	handgevormd	1	7		romeins

Bijlage 3: Determinaties handgevormd aardewerk

vondstnummer	put	vlak	spoor	volgnummer	aantal	gewicht	onderdeel	dikte	magering	magering grootte	hoeveelheid magering	bakkleur	verwerking	periode	opmerkingen
STY12p.000007	3	1	1	1	4	28	wand	12	gebr.kwarts+potgruis	>24	weinig	LIDODO		vlaardingen	Magering en bakkleur duiden op een VL datering.
STY12p.000008	1	2	5	1	2	2	gruis							vlaardingen	
STY12p.000012	3	1	1	1	2	2	gruis							prehistorisch	
STY12p.000012	3	1	1	2	4	27	wand	10	potgruis+gebr.kwarts	14-24	gemiddeld	LIDOLI		romeins	Magering en bakkleur duiden op een ROM datering.
STY12p.000012	3	1	1	3	2	19	bodem	6	potgruis+gebr.kwarts	14-24	gemiddeld	LIDOLI		romeins	Magering en bakkleur in combinatie met vorm duiden op een ROM datering.
STY12p.000012	3	1	1	4	5	39	wand	9	gebr.kwarts+potgruis	>24	weinig	LIDOLI		romeins?	Magering duidt op een VL datering, maar de bakkleur en kleur van de magering duiden op een ROM datering.
STY12p.000012	3	1	1	5	1	12	wand	9	gebr.kwarts+potgruis	>24	weinig	LIDODO		vlaardingen	Aanwezigheid van een knobbel en de bakkleur duiden op een VL datering.
STY12p.000019	6	1	2	1	4	3	gruis							prehistorisch	
STY12p.000021	5	1	1	1	2	13	wand	7	potgruis	>24	weinig	LIDOLI	VERBRAND	ijzer tijd	
STY12p.000023	5	2	904	1	1	5	indet	999	gebr.kwarts+potgruis	14-24	gemiddeld	LIDOLI	VERBRAND	vlaardingen?	Onherkenbare scherf, vermoedelijk VL aan de hand van magering/bakkleur.
STY12o.000001	500	11	100	1	1	1	gruis							prehistorisch	
STY12o.000002	500	11	100	1	1	12	rand	9	gebr.kwarts+potgruis	>24	gemiddeld	LIDOLI	VERBRAND	vlaardingen?	Magering en vorm kunnen duiden op een VL datering.

